

MAGYAR VONATKOZÁSOK 18. SZÁZADI FRANCIA ELLENFORRADALMI
RÖPIRATOKBAN

Történelemformáló világesemények magyar visszhangját számtalan alkalommal tanulmányozzák. Így van ez a francia forradalommal kapcsolatban is. Ennek fordítottja ritkábban szerepel a vizsgálódások tárgyaként. Jelen sorokban most ez utóbbit tesszük.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának állományában található 359 db-os francia ellenforradalmi röpiratgyűjtemény tartalmi feltárása során felbukkant néhány magyar vonatkozású megjegyzés. Érdekes és érdemes ezeket megvizsgálni, mivel ezekből megközelítően fogalmat alkothatunk a XVIII. sz.-i francia köztudat magyarsággéperől.

Mielőtt a tárgyra rátérnék nem érdektelen pár szóval ismertetni az említett gyűjtemény eredeti lelőhelyét, amely a főtí Károlyi-kastély könyvtára volt. Ismeretesek a Károlyiak rokon kapcsolatai a francia arisztokráciával valamint az említett könyvtár kialakulásának körülményei a XVIII. században és a XIX. sz. elején. Erről Károlyi Mihály hiteles leírásában is olvashatunk.¹ A könyvtár állománya – ezzel együtt a röpiratgyűjtemény is – 1945-ben került jelenlegi helyére.²

Előljáróban még megjegyzendő, hogy forradalmi időszak ellenforradalmi kiadványairól lévén szó, a felmerülő példák, így az írás tárgyaként szereplő hungarikák is, ha közvetve is, de számukra negatív kicsengéssel szerepelnek.

Az elsőként szereplő példát magyar vonatkozásában a közvetlenség vádjá érheti. Az indoklást, amiért a példaként szereplő Attila hun uralkodót a hungarikák közé soroltam, a későbbiek során szeretném megírni.

A röpiratként³ sokszorosított levél szerzője gróf Antraigues, aki viharos életében jelentős szerepet játszott a francia ellenforradalmi szervezkedésekben.⁴ Az arisztokrácia lázadásában résztvevő gróf 1789. augusztus 4-én még megszavazta a nemesi kiváltságok eltörlését, azonban 1790 elején már ajánlatosabbnak vélte a maga számára a svájci emigrációt. Lausanne-ban telepszik le. Innen keltezi 1790. augusztus 4-én – nyilván nem véletlen az évforduló egybeesése a fent említett eseménnyel – választóíhoz címzett sorait, ahol magatartását indokolja. A forradalom eseményeit, főleg az októberi napok⁵ tapasztalatait említi magyarázatként. Miként a forradalom során – így az ellenforradalom idejében is – gyakran ókori példát idéz: a birodalmakat elpusztító, Isten ostoraként jellemzett Attilára hivatkozik, aki ugyan vad hódító, győzedelmes barbár zsarnok volt, azonban megkímélte a neki behódolókat. Ez a zsarnokság nem követelte a leigázottak szeretetét. Ezzel állítja szembe hazájának eseményeit, amelyek a szabadság és a filozófia századából az elszabadult indulatok anarchiájához vezettek. Az Attila személyével kapcsolatos barbarizmus említésével kívánja a forradalmi események szörnyűségeit érzékletesebben kiemelni.

Itt térnek vissza a korábban már említett közvetlenségre. A nemzetközi köztudatban az évszázadok során Attila és a hunok a magyarokkal rokon népként szerepeltek. Ezt a magyar romantizmus a XIX. század folyamán a hun-magyar kapcsolatokat igazolni törekvő irányzata tovább erősítette. Ennyi és nem több, ami ezt a példát a hungarikák sorába utalja.

A röpirat érdekessége, hogy a szerző által Artois grófnak dedikált példányról van szó. Bár nem ismeretlen kiadvány⁶, azonban az Antraigues személyével foglalkozó Godechot monográfia⁷ egy évvel korábbi kiadást jelöl meg. Az eltérés azért feltűnő, mert 1789-ben a gróf még Franciaországban, míg a következő évben – miként azt fentebb említettem – már Svájcban volt, a levél keltezése is Lausanne-t jelöli keltezési helyként.

Antraigues ellenforradalmi kémtévékenysége egész Európát behálózta. Kapcsolata volt a bécsi udvarral is, amely szolgálataiért magyarországi birtokokat ajánlott fel neki.

Attila alakjának Isten ostoraként való említése jelzi, hogy a francia köztudatban a „vad, keleti népek” időben és térben is összerosódtak. Miként az előző írás példázatában a hun vezér a civilizált Rómával, úgy a rebellis magyarok Habsburg „jótevőikkel” állnak szemben. A belga felkeléssel kapcsolatos röpirat⁸ magyar vonatkozásai az előbbinél már sokkal nyilvánvalóbbak. A felázadt belga terület ugyanannak a Habsburg birodalomnak a része, amelyhez Magyarország is tartozik. A bruxelles-i Királyi Kormányzó Tanács egyik – a szerző által meg nem nevezett – tanácsosához szólnak a sorok. Eredetileg a szerző neve sem szerepelt a kiadványon, ezt a későbbiek során

egésztették ki. A kézírásos kiegészítés jellege arra mutat, hogy ez is régen, esetleg a megjelenés után nem sokkal később történt.

A szerző az a Sabatier de Castres⁹, aki a forradalom elején Rivarollal¹⁰ együtt indította meg a „Journal politique national” című, 1790 novemberéig rendszertelenül megjelenő lapot. Röpiratunk Aix-la-Chapelle (Aachen) 1790. július 24-i keltezését viseli. A frissen trónra került II. Lipót uralkodásának körülményeit vizsgálja a belga felkelés tükrében. Leszögezi, hogy az Ausztriai Háznak feltétlenül győzedelmeskednie kell a belga lázadók felett. Elveti a néhai II. József császár intézkedéseit. Követeli, hogy állítsák vissza a Mária Terézia korabeli állapotokat. A korai francia emigráció központjából fogalmazott írás logikusan arra a következtetésre jut, hogy ha a császár nem akar Stuart Károly sorsára jutni, akkor keményebb magatartást kell tanúsítania. Elvetendő a jószág, a humanitás, a nagylelkűség. Az uralkodóknak jótéteményeiket szigorú igazságosságban kell kifejezésre juttatniuk. Nem véletlenül következik ezután a kategórikus megállapítás: „Ami a Toscán Nagyherceg erénye volt, az Magyarország királyának gyengeségévé válik.”¹¹ Ez a mondat feltételezi a szerző jártasságát a Habsburg birodalom belügyeiben és jó érzékkel kapcsolja össze a kialakult nemzetközi helyzettel. A belga forradalom a francia események árnyékában európai jelentőségű hangsúlyt kap. Folyamatokban és uralkodói szemszögből vizsgálva az eseményeket párhuzamot von az egy éven belül történtek és a tendenciájukban hasonló fejlődést eredményezhető megmozdulások között. A magyar megyei ellenállás erősödése 1789 elején nem jelenthetett a Habsburgok számára esetleges kapcsolódást a nyugat-európai forradalmakhoz. Azonban 1790. júliusára – ekkori keltezésű a röpirat – nemcsak a Bourbon trón, de a Habsburgok uralma is meggingott. Belgiumban a győztes forradalom megdöntötte hatalmukat, tehát a határaikon belüli ellenzékkel szemben erélyesebb fellépést kell tanúsítaniuk. Ezt követelve bízik abban, hogy ha erre sor kerül, a korábbi erőviszonyok helyreállnak. Így válik érthetővé, miért tiltakozik „Magyarország királyának gyengesége” ellen.

Gyakran használja az „Ausztriai Ház”, a „Magyarország királya” elnevezéseket és sokkal ritkábban a „Császár” megjelölését. A „Magyarország királya” cím használatával Lipót uralkodásának jogilag rendezett körülményeit igyekezik bizonyítani, mint aki személyében ártatlanul szenved a forradalmár néptől. Ezt követi egy érdekes megfogalmazás: „... a Fenségek üzenik, hogy Magyarország Királya számára meghatározó a Németalföld rebellesei elleni hadüzenet és a fegyverként kézben tartott jogok, mivel nem szüntek meg érzékelni azt, hogy ez az egyetlen út azok (t. i. a rebellesek) alávetésére...”¹²

A kissé dodonai fogalmazásból következik, hogy a fenti szövegrészben „Fenségek” címmel jelzett és véleményüket továbbító szöveg egyaránt lehet a bruxelles-i Királyi Kormányzó Tanács tagjainak, de a korábban már említett, ekkor már emigrációban levő francia királyi hercegeknek a véleménye. Lényeges az, hogy az emigráns francia ellenforradalmi szerző diplomatikus megfogalmazással juttatja kifejezésre: hadat kell üzenni! Úgy vélem, hogy nem túlzás az a következtetés, hogy itt – ha közvetve is – a francia politikai folyamatokba való beleszólásra is buzdítani akarja az alkotmányos reformoktól sem idegenkedő Lipótot. Ezt megerősítendő hivatkozik a jogra is.

Nem mellékes ebben a szövegekörnyezetben Lipótnak magyar királyként való szerepeltetése. A francia közvéleményben a Habsburg Marie-Antoinette nem volt népszerű, tehát okosabbnak tűnik az uralkodó Habsburg császár másik rangján említeni. Feltételezhető, hogy egy távoli, ismeretlen ország uralkodójaként idézve tompítottabban jelentkezik az elutasító közhangulat. Egyébként az is elképzelhető, hogy az átlag franciák többsége nem tudta pontosan, hogy azonos személyről csik szó! Esetleg valamit hallott a rebellis magyarokról és feltűnő számára az a tény, hogy még azok uralkodója is fellép a lázadó belgák ellen. Ez utóbbiak elítélésé volt a nyilvánvaló célja ennek az írásnak, ugyanakkor feltétlenül ösztönözni akarta Lipótot az erélyes beavatkozásra. „Ha Lipót valóban boldoggá akarja népeit tenni, akkor igyekeznie kell újból meghódítani a belgákat, és elnyomni a magyarok örökös elégedetlenségét...” stb.”¹³

A röpirat olvasásakor kitűnően érezhető az események – francia forradalom, belga felkelés, magyar nemesi ellenállás, nyugtalanító csehek stb. – időbeli egybeesése. Erre alapozva teljesen jogos Sabatier-nak az aggodalma, hogy valamennyi uralkodót veszély fenyegeti.

A röpiratok között akad két írás, amelyek Marie-Antoinette kivégzése után fogalmazódtak és szintén tartalmazznak apró hungarikákat.

Az első¹⁴ egy Liège-ben kiadott royalista fogantatású halotti beszéd. Vallásos hangú bevezető búcsúzik a francia királynétól. Ezt követően történelmi visszapillantást nyújt a francia és az osztrák uralkodóház rokonj kapcsolatairól. Utalás történik egy háborúra, amely minden bizonnyal az osztrák örökösödési háború, mivel itt említi Mária Terézia derék magyarjait: akiktől „... a szeretet és a hűség megrendítő bizonyítékait kapta és ez lehetővé tette, hogy köztük (t.i. az osztrák ház) és a korabeli franciák között egy a mindkét nemzet számára tisztességes rivalizálás fejlődjön ki.”¹⁵ A „vitam et sanguinem” nyer itt nemzetközi jelentőséget és az ellenfél részéről hiteles visszaigazolást. A francia-spanyol-bajor-porosz koalícióval vívott háború idején az ellenség már Csehországot is megszállta. Ebben a helyzetben a Habsburg-háznak a magyar nemesség támogatása létfontosságú volt.

A másik, szintén Marie-Antoinette halála alkalmára írt beszédben¹⁶ ismét felbukkan a pozsonyi jelenet. Összehasonlítja a francia forradalom 1789. október 5–6-i történéseivel. Marie-Antoinette, aki ekkor a Dauphin-nel a karján jelent meg a versailles-i palota erkélyén a franciáktól nem kapta meg azt a támogatást, amelyet anyja egykor elnyert: „Mária Terézia látta nagylelkű magyarjait, akik miként manapság, akkor is hűségesek lévén a lábaihoz omlottak, fegyvereikre esküdvén, hogy győznek vagy meghalnak királynőjükért. . . .”¹⁷

Az idézet nem annyira a magyarok dicsérete, mint inkább a forradalmi francia nép elmarasztalása. Ez egyértelmű a szövegben. Finom különbségekkel súlyosbítja ezt az elmarasztalást: a francia királynét saját népe fosztotta meg támogatásától, ezzel szemben Mária Teréziát birodalmának egy másik nemzete segítette meg. Ez a számunkra, magyaroknak címzett kétes értékű royalista dicséret egyben igazolja a franciáknak az előbbieken már említett ellenszenvét osztrák származású királynéjuk iránt.

Hasonló magyar vonatkozású royalista dicséretre bukkanunk egy katonai témájú röpiratban.¹⁸ Írója a forradalmi Franciaországban leteendő új katonai eskü ellen lázít. Példaként a Marie-Antoinette figyelme által is kitüntetett Esterházy Bálint László generális¹⁹ állítja, aki megtagadta az új felesküvést.²⁰ A szerző kiemelkedő egyéniségként hivatkozik Esterházyra, aki fontosnak tartotta ennek az írásnak a megjelenését.²¹

Némely röpiratban személyektől független, ha úgy tetszik ún. „tárgyi” hungarikák is felfedezhetők. Ilyen található a felvilágosodás kedvelt írói fogását alkalmazó, keleti környezetbe helyezett cselekményű írásban²², amely a francia események és főleg a nemzetgyűlés paródiáját akarja nyújtani. A cselekmény a török hódítás idején zajlik. IV. Mohamed ottomán serege elfoglalta Magyarországot, ezért Bécs és a Birodalom reszketve várja az ellenük induló hadjárat megkezdését. A címben jelzi a szerző, hogy a „törökből fordított történelmi anekdota” a szultán által meghódított Kelet-Európában zajlik. Egyértelmű viszont az utalás a korabeli francia eseményekre (nemzetgyűlés, gazdasági helyzet stb.). Szintén kedvelt irodalmi fogás az utazó szemével láttatni és bírálni. A szerző ehhez folyamodik. Az utazó Ibrahimot egy fiatal mufti veszi pártfogásba. Neki köszönheti egészségét és szórakozásait. Itt történik említés a kiváló magyar ásványvizekről.²³

Az írás szatirikus jellegén túl még valamire figyelmeztet: a létező török hódítás veszélyének idején hazánk érthető okokból jobban élt a nyugat-európai és így a francia közvéleményben is, mint a későbbi évszázadok során, amikor csupán az osztrák birodalomnak volt az egyik része.

A Condé seregében szolgáló languedoc-i nemes Macarthy-Levignac Málta és Franciaország történelmi kapcsolataival foglalkozó írásában²⁴ a kereskedelmi forgalom vizsgálatakor említést tesz a dunai hajózási útról: „A Birodalom kereskedelme nulla, kivéve a dunai hajózási úton lebonyolítottat, mivel egyezményesen a velenceiek tartják kézben az Ausztriai-ház adriai öbölj partjait.”²⁵ A földközi-tengeri kereskedelemről van szó. Utal a korábbi évszázadok tapasztalataira. Ilyen szövegek környezetben a dunai hajózási út kiemelése azt bizonyítja, hogy annak jelentősége nemzetközi volt.

A röpiratgyűjteményben található periodika töredékek is. Így birtokunkban van a „Laternes Magique Nationale” 3. száma. Ebben szarkasztikus hangvételű leírást olvashatunk a „fenséges fejjágó”-ról (a guillotint) és a körülötte zajló furcsa felvonulásról: „Néhány csarnoki harcos élén a vitéz A.I.G.U.I.L.L.O.N. halad, Magyarország királynőjének öltözve. . .” Ebben a szövegek környezetben történő említésünk ismét furcsa, távoli, szinte irreálisnak tűnő létünkre utal. Feltételezhető, hogy ez az általános kép élt ekkor hazánkról az „átlag franciában”.

A fenti ismertetések összegezeként az alábbi következtetések vonhatók le: a máig belterjes francia köztudat a XVIII. században még a mainál is kevésbé érdeklődött a Bécstől keletre elterülő országok iránt, ez alól természetesen Oroszország kivétel. A török veszély elhárultával, hazánk nyugat-európai, tehát francia szempontból mért jelentősége is elveszett, csupán mint az osztrák birodalom egyik része játszott szerepet. Ez a szerep egyes történelmi pillanatokban jelentőssé fokozódott és nemzetközi méretekben is számottevővé vált. Ilyen történelmi pillanat volt az említett pozsonyi jelenet, a magyar nemesség behódolása Mária Terézia előtt, ide sorolható a belga felkelés által is szorongatott Lipót helyzete a magyar nemesség megyei mozgalmával szemben. Ezeket a lehetőségeket számtalanszor vizsgálták már, elemezték őket. Ez nem is feladata ennek az írásnak, azonban azt is levonhatjuk az ismertetettek következtetéseként, hogy nem tudtunk a nemzetközi események szinkronitásából hasznot húzni.

Természeti és földrajzi lehetőségeink megfelelő kihasználása sem történt ekkor még meg. Ásványvizeink és a dunai hajózási út említése azt jelzi, hogy egy dinamikus fejlődő társadalomban ezeket is megfelelően aknázták volna ki.

Írásomban az adott röpiratgyűjtemény esetlegességének keretein belül, azaz itt felbukkanó magyar vonatkozások tükrében próbáltam a XVIII. századi franciák magyarságképét kitapintani.

Jegyzetek:

1. *KÁROLYI Mihály*: Hit, illúziók nélkül. Bp., Európa K., 1982. p. 11., 14., 18.
2. Nagy Borbála: A Károlyi-könyvtár anyaga a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban. (FSZEK) Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve, 1949–54. Bp., p. 141–142.
3. Antraigues, Louis d': Lettre de – Paris, 1790. 78 p. FSZEK 09/2403/1
4. Godechot, Jacques: La contre-révolution. Paris, Quadrige/PUF 1984. p. 12–14.
5. *Antraigues, Louis d'*: Lettre de – Paris, 1790. p. 13–14. FSZEK 09/2403/1
6. *MARTIN, André–Walter, Gérard*: Catalogue de l'histoire de la Révolution française. Paris, Bibl. Natt. 1936–1955. I.
7. *Godechot, Jacques*: Le comte d'Antraigues. Paris, Fayard, 1986. p. 293.
8. *Sabatier de Castries*: Considérations politiques sur . . . Maastricht, Cavalier, 1790. 48. p. FSZEK 09/2403/16.
9. *Godechot, Jacques*: La contre-révolution. Paris, Quadrige/PUF 1984. p. 38.
10. *Rivarol, Antoine* (1753–1801), író
11. *Sabatier de Castries*: Considérations politiques sur . . . Maastricht, Cavalier, 1790. FSZEK 09/2403/16 p. 6.
12. u. a. p. 25.
13. u. a. p. 30.
14. *Gaston*: Discours historique sur la mort de Marie-Antoinette Liège, 1794. FSZEK 09/2415/13
15. u. a. p. 23.
16. Oraison funèbre . . . Liège, Latour, 1793. FSZEK 09/2415/7
17. u. a. p. 8.
18. *Torelli, Joseph*: Réflexions d'un militaire sur. . . (h. n.), 1792. 37 p. FSZEK 09/2414/23
19. *Zachar József*: Idegen hadakban. Bp., Magvető K., 1984. p. 438.
20. *Torelli, Joseph*: Réflexions d'un militaire sur . . . (h. n.) 1792. FSZEK 09/2414/23 p. 3.
21. u. a. p. 3.
22. Anecdote historique traduite du turc. Constantinople, 1790. 56 p. FSZEK 09/2403/17
23. u. a. p. 52.
24. *Macarthy-Levignac*: Rapports politiques de l'Ordre de Malthe avec la France. (H. n.) 1790. 69 p. FSZEK 09/2404/13
25. u. a. p. 16.
26. *Lanterne Magique Nationale No III* (H. é. n.) 21 p. FSZEK 09/2417/3